

Et overveldende flertall av hjemmearbeiderne, som av forskjellige årsaker ikke hadde forutsetninger for å kunne skape en effektiv fagorganisasjon, var kvinner. Av disse arbeidet mange som syersker. Foto: Ukjent / Arbeidermagasinet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Minstelønnsreguleringene i loven om industrielt hjemmearbeid 1918–1995

The minimum wage regulations in the Act on Industrial Home Work 1918–1995

Harald Espeli

Dr.agric., Forsker I, Institutt for rettsvitenskap og styring, Handelshøyskolen BI

Harald.Espeli@bi.no

Sammendrag

Norges første og mest langvarige minstelønnslov, loven om industrielt hjemmearbeid, ble vedtatt enstemmig av Stortinget i januar 1918. Det var en tidsbegrenset lov for fem år som ble forlenget to ganger før den i 1933 ble gjort permanent. Bare et par ganger på 1920-tallet var det parlamentarisk strid om lovens utforming. Hjemmearbeidsloven skulle kontrollere lønns- og arbeidsforhold ved produksjon av klær og andre produkter av industriell karakter, som foregikk i arbeidernes hjem eller hos en mellommann. Loven åpnet for å innføre minstelønnsregulering, noe som ble innført i hovedstaden i 1920 og etter hvert også andre steder. Et overveldende flertall av hjemmearbeiderne var kvinner. Det var hensynet til disse lavtlønnede og ofte utbyttede kvinnene som var hovedbegrunnelsen for loven. Minstelønnsreguleringene omfattet langt mer enn halvparten av hjemmearbeiderne på 1930-tallet, og reguleringene økte lønningene for de aller fleste av disse. Loven ble ikke endret etter 1939 og ble gradvis foreldet. Da loven ble opphevet i 1995, hadde den for lengst sluttet å ha betydning.

Nøkkelord

Industrielt hjemmearbeid, minstelønnsregulering, kvinner, Norge 1918–1995

Abstract

Norway's first and longest-running minimum wage law, the Industrial Homework Act, was passed unanimously by the Storting in January 1918. It was a time-limited law for five years that was extended twice before being made permanent in 1933. Only a few times in the 1920s was there a parliamentary dispute over the wording of the law. The Home Labor Act was to control wages and working conditions in the production of clothing and other products of an industrial nature, which took place in the workers' homes or with an intermediary. The law opened up for the introduction of a minimum wage regulation, which was introduced in the capital in 1920 and eventually also elsewhere. An overwhelming majority of domestic workers were women. It was the consideration of these low-paid and often exploited women that was the main reason for the law. The minimum wage regulations covered far more than half of the domestic workers in the 1930s and the regulations increased the wages of the vast majority of these. The law was not changed after 1939 and gradually became obsolete. When the law was repealed in 1995, it had long since stopped working in real terms.

Keywords

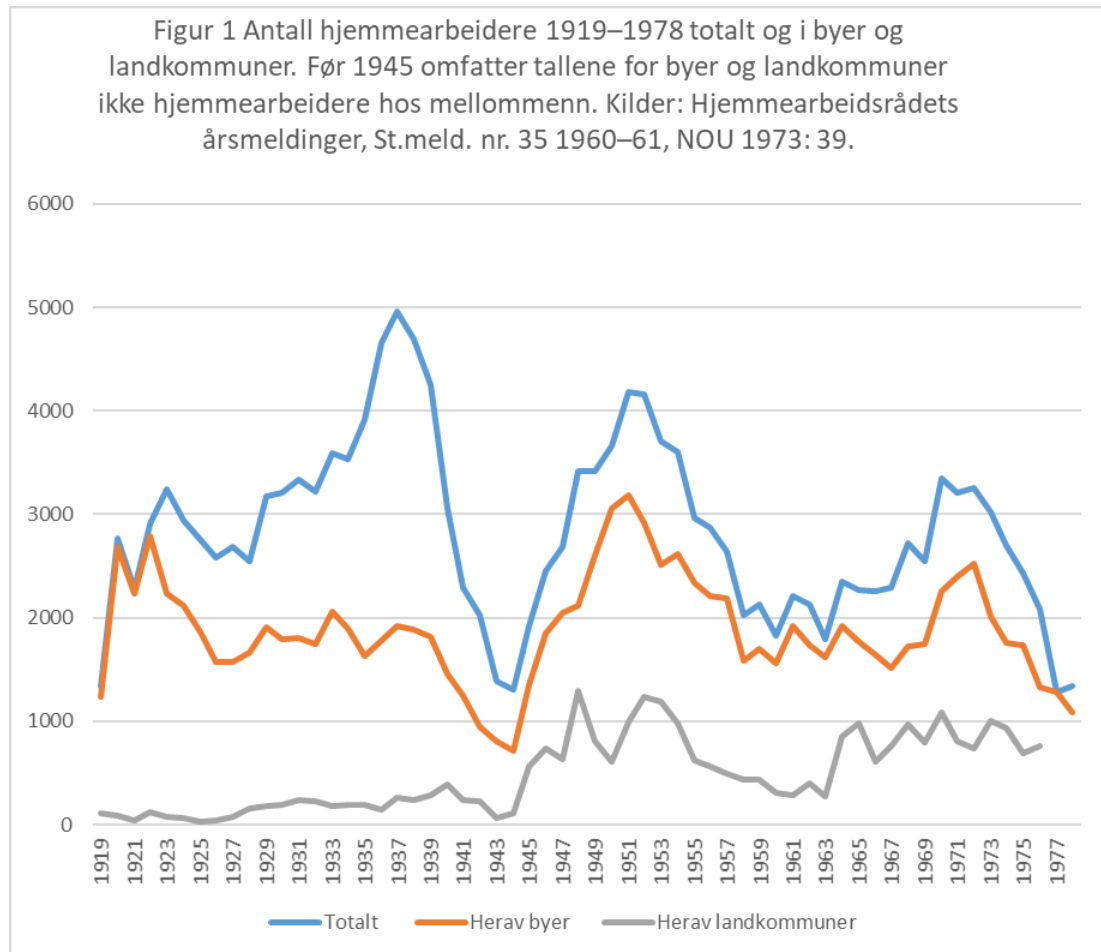
Industrial home work, minimum wage legislation, women, Norway 1918–1995

Denne artikkelen vil forklare hvorfor og hvordan loven om industrielt hjemmearbeid ble til, og senere forlenget, justert og gjort permanent uten nevneverdig politisk strid, samt belyse hvordan loven fungerte og hvilke virkninger den hadde. Hovedvekten legges på minstelønnsreguleringene. Minstelønnsreguleringen hadde to former, minstetidslønn per time eller minstestykklønn, det vil si akkordlønn for en nærmere definert enhet/klesplagg. Begge reguleringsformer ble ofte brukt samtidig. I 1973 ble det presentert en offentlig utredning som foreslo å modernisere hjemmearbeidsloven, men regjeringen fulgte ikke opp forslaget. Loven ble opphevet i 1995.

Hjemmearbeidsloven hadde ingen klar definisjon av hva industrielt hjemmearbeid var, men minstelønnsreguleringene skulle bare omfatte produksjon av klær og andre sømprodukter som foregikk i arbeidernes hjem eller hos en mellommann. Hvilke klær og sømprodukter dette var, ble fastsatt ved forskrift i 1918. De første minstelønnsreguleringene for slikt arbeid ble fastsatt i hovedstaden i 1920. Minstelønnsreguleringene i Oslo ble videreført til loven ble opphevet.

Hjemmearbeidsloven påla arbeidsgivere med hjemmearbeidere å rapportere deres navn og avlønning til den lokale tilsynsmyndigheten. De lokale tilsynsmyndighetene formidlet opplysningene videre til den nasjonale tilsynsmyndigheten, Hjemmearbeidsrådet, som hadde hovedansvaret for gjennomføringen av loven. Dersom det partssammensatte Hjemmearbeidsrådet fant at hjemmearbeidernes stykkbetaling for klær og sømarbeid var så lav at minstelønnsregulering var aktuelt i en kommune, skulle rådet be kommunen oppnevne en partssammensatt lønnsnemnd for å vurdere saken nærmere. Den lokale lønnsnemnden skulle foreslå minstelønnssetter som skulle sendes ut på lokal høring før lønnsnemnden fastsatte sitt endelig forslag. Dette forslaget skulle så behandles av Hjemmearbeidsrådet, som hadde beslutningsmyndigheten og som kunne fravike de lokale minstelønnsforslagene. I 1928 fikk Hjemmearbeidsrådet fullmakt til å gjennomføre minstelønnsregulering lokalt eller regionalt på egen hånd. Ved innføring av lokale minstelønnsreguleringer var Hjemmearbeidsrådet, som ikke hadde noen nevneverdig administrativ kapasitet utover rådsmedlemmene, i praksis avhengig av kommunal medvirkning.

Utfra arbeidsgivers rapporterings- eller meldeplikt økte antall hjemmearbeidere fra 2500 omkring 1920 til det historiske høydepunktet på omkring 5000 i 1937, se figur 1. Loven omfattet med andre ord relativt få arbeidere som for en stor del arbeidet deltid. Et overveldende flertall av hjemmearbeiderne, som ikke hadde forutsetninger for å kunne skape en effektiv fagorganisasjon, var kvinner. Det var hensynet til disse, i hovedsak svært lavtlønnede kvinnene, og de strukturelle hindringene mot fagorganisering, som var hovedbegrunnelsen for loven og dens videreføring.

Artikkelen har følgende struktur: Den innledes med hvordan hjemmearbeidsloven har blitt behandlet i litteraturen. Derneft følger en hovedsakelig kronologisk gjennomgang på basis av problemstillingene ovenfor. Artikkelen bygger på trykte kilder og rådets uttrykte årsmeldinger. Hjemmearbeidsrådets arkiv er gått tapt.¹ Flesteparten av rådets årsmeldinger og mye av rådets korrespondanse med Sosialdepartementet og senere Kommunal- og arbeidsdepartementet (KAD) er likevel bevart og har blitt undersøkt.

En lite omtalt og studert lov

Med unntak av den relativt omfattende omtalen av beslutningsprosessen bak hjemmearbeidsloven i Anne-Lise Seips *Sosialhjelpstaten blir til* er loven lite omtalt. Seip gikk gjennom utviklingen fra det første krav om regulering av slikt arbeid ble reist i 1894–95. Hun understreker den sentrale rollen som Nikolai Rygg, Norsk Forening for Sosialt Arbeide (NFSA) og utenlandske forbilder spilte. Hun konkluderer med at loven «bygde på en forutsetning om at utbytting fant sted. Loven stadfestet at staten hadde ansvar både for en lønn til å leve av, og for at arbeidskontrakten ble anstendig. Den påla staten å tre inn der arbeiderorganiseringen

1. Sosialdepartementets arkiv om loven på Riksarkivet (RA) er gjennomgått. Det samme gjelder KADs ikke avleverte arkiv.

ikke nådde frem. Kanskje er det siste mest interessant.»² Seip går ikke inn på i hvilken grad loven realiserte målsettingen.³

I jubileumsberetningene til bekledningsarbeiderforbundet (BAF) er hjemmearbeidsloven streift, men knapt beskrevet. Forbundets holdning til loven var periodevis uklar, selv om det gjennom hele sin historie hadde vedtektsfestet at det skulle arbeide for «å søke hjemmearbeidet avskaffet».⁴ LO mente også lenge at hjemmearbeid prinsipielt sett skulle forbys.⁵ LO gikk imidlertid aldri mot lovens etablering eller videreføring.

I Gro Hagemanns doktoravhandling om syerskenes rolle i fremveksten av norsk konfeksjonsindustri frem til 1940 står industrielt hjemmearbeid sentralt. Hun undersøkte flere av Hjemmearbeidsrådets årsmeldinger og dokumenterte den sterke veksten i hjemmearbeid til omkring 5000 arbeidere i andre halvdel av 1930-tallet, primært hos mellommenn. Hagemann gikk imidlertid ikke nevneverdig inn på minstelønnsreguleringenes virkemåte. Hun mente at loven bidro til å øke hjemmearbeidernes lønnsnivå i Oslo på begynnelsen av 1920-tallet og andre steder der minstelønnsseter ble innført. Det gjaldt ikke minst i Møre og Romsdal på 1930-tallet, som da ble et viktig sentrum for konfeksjonsindustrien.⁶

I Pax Leksikon fra 1979 skrev Merete Lie en artikkel om loven under «Hjemmeindustri». Artikkelen bygde i betydelig grad på en utredning Lie utførte for Kommunal- og arbeidsdepartementet (KAD) i 1978.⁷ Den lokalhistoriske litteraturen i de områdene der industrielt hjemmearbeid hadde størst økonomisk betydning, i Romsdal, omtaler bare unntaksvis loven og dens betydning.⁸ Innenfor den arbeidsrettslige litteraturen er Andreas van den Heuvels avhandling om lovregulert minstelønn fra 2018 den eneste som har omtalt hjemmearbeidsloven i noen bredde. Utfra Heuvels fremstilling er det vanskelig å forstå hvordan loven fungerte. Det gis ingen forklaring på hvorfor den midlertidige hjemmearbeidsloven ble gjort varig i 1933 eller ble opphevet i 1995.⁹

Nicolai Rygg (1872–1957), i dag mest kjent som jurist, statistiker, professor i statsøkonomi og i sitt virke som sentralbanksjef i årene 1920 til 1946.
Foto: Ernest Rude / Oslo Museum.

2. Seip 1984: 121 ff., sitat 124–125. Se også 175–177.
3. I den oppfølgende bok om velferdsstatens fremvekst, Seip 1994, omtales ikke minstelønnsloven.
4. Det fremgikk av BAFs vedtekter § 2 punkt 14 B, NOU 1973: 39: 21.
5. Amundsen 1946: 72–73, 115–116; Zachariassen 1967: 200–201, 230–231, 304–306; Zachariassen 1980; Kamsvåg 1990: 19; Ousland 1927: 374; Ousland 1949: 194, 536–537.
6. Hagemann 1994, særlig side 130 ff., 160 ff. og 179 ff.
7. Lie et al. 1978.
8. Det viktigste unntaket er her Abrahamsen 1992: 175 ff.
9. van den Heuvel 2019: 353–359.

Minstelønnslovens pådrivere

En sentral drivkraft bak minstelønnsloven var Nicolai Rygg, som i dag er mest kjent som sentralbanksjef (1920–1946). Rygg, utdannet jurist, arbeidet fra 1898 i SSB, for en stor del med sosialstatistikk. I 1910 var Rygg initiativtaker til etableringen av NFSA og ble foreningens første formann (1910–1915). Foreningen skulle arbeide for å «fremme ... sosiallovgivning, særlig vedkommende arbeiderbeskyttelse». Den hadde et hundretalls medlemmer fra en bredt sammensatt samfunnselite innenfor politikk og arbeidsliv, deriblant jurist og leder av Arbeiderdemokratene Johan Castberg, LO-leder Ole Lian og fabrikktilsynsinspektør Betzy Kjelsberg.¹⁰

NFSA ble raskt den nasjonale avdelingen av den internasjonale foreningen for lovfestet arbeiderbeskyttelse, etablert i 1900. NFSA prioriterte undersøkelser av industrielt hjemmearbeid i tråd med anbefalingen fra den internasjonale foreningen som også ba medlemslandene vurdere å etablere en form for minstelønn på linje med den britiske minstelønnsloven av 1909 for blant annet industrielt hjemmearbeid.¹¹

I 1911 søkte NFSA om 1000 kroner i statsstøtte til en utstilling om hjemmearbeid i Kristiania. I sin begrunnelse viste foreningen til den internasjonale utviklingen på området. Mens man tidligere hadde ansett det «haabløst» å lovregulere hjemmearbeid, hadde erkjennelsen av at arbeidsforholdene var «værre end paa noget andet omraade», tvunget frem en revurdering. Det hadde resultert i den britiske Trade Boards Act i 1909 som innebar etableringen av partssammensatte nasjonale og distriktstise lønnsnemnder i flere bransjer. Det hadde vært gjennomført lignende utstillinger i Berlin og København. Siktemålet med utstillingen var «objektivt og indtrængende at belyse de bestaaende forhold» med sikte på å «vække almenhetens opmerksomhet» og «skjærpe konsumenternes ansvarsfølelse». Stortinget støttet søknaden.¹³

Hjemmearbeidsutstillingen i Kristiania 10.–21. mai 1911 vakte stor offentlig oppmerksomhet. Kong Haakon bidro til det ved «uopfordret» å komme på åpningsdagen og ved at kongeparet støttet utstillingen med et «privat» bidrag på 300 kroner.¹⁴ Utstillingens konsept var at det ble kjøpt inn klesplagg som var sydd av hjemmearbeidere samtidig som det ble opplyst hvor stor andel av utsalgsprisen sømmerarbeidet utgjorde og hva slags inntekt hjemmesyerskene kunne oppnå med de gitte stykkpriser. Samtidig ble det foretatt undersøkelser av stykkprisene hjemmearbeiderne i Kristiania og Fredrikstad kunne oppnå. Rygg presenterte ved åpningen av utstillingen en rekke eksempler på maktmisbruk og utbytting ikke minst fra mellommenn. Et eksempel var en mellommann – en kvinne – som tok imot oppdrag om å sy busseruller. Hun engasjerte en «pike på 23 aar, som sat der i 66 timer i uken». Dersom syersken sydde 16 busseruller per dag, tjente hun 1,25 kroner mens mellommannen hadde en nettofortjeneste på 75 øre. Utstillingens mål var å vekke «almenhetens forstaaelse» for at lovregulering, basert på det britiske forbilde, mot «økonomisk utbytning» var nødvendig.¹⁵

Aftenpostens reportasje fra utstillingen konkluderte med at «Hvert tall paa utstillingen fortæller saaledes sin historie om en utnyttelse av kvindekraft, som alle rettænkende

10. NFSAs årsberetning 1911, sitat fra vedtektenes § 1 vedtatt ved konstitueringen 10. juni 1909; samme sted 24–25 inneholder en komplett medlemsfortegnelse.

11. Stortingsforhandlingene (SF), Dokument nr. 5 1911: 2.

12. SF, Indstilling til Stortinget (Indst. S.) nr. 100 1911: 174–175.

13. SF, Indst. S. nr. 100 1911, Stortingstidende (ST) 1911: 688–698.

14. Rygg 1911: 3 og 22. Det er likevel usannsynlig at kongen dukket opp uten å ha fått en (underhånds-) invitasjon. Rygg hevdet senere at han stod bak kongens besøk (Nordahl 1991: 46), mens Folkvord hevder at Betzy Kjelsberg, som fungerte som kongens guide på utstillingen, stod bak (Folkvord 2016: 131 ff.).

15. Rygg 1911, sitat side 6 og 10.

mennesker burde hjelpe til at forhindre.» Social-Demokraten (Arbeiderpartiets hovedorgan) slo fast at utstillingen reflekterte «Gruoppvækkende tilstande». Hjemmearbeid burde enten forbys eller at en minstelønnslov som «beskytter arbeiderskerne mot handelsmændernes blodige utbytning» måtte innføres. Avisen mente at «særlig vi socialdemokrater, som kjemper for at avskaffe utbytning i enhver form, pligter at stille os først i rækken».¹⁶ Arbeiderpartiet og LO ble imidlertid aldri noen pådriver for hjemmearbeidsloven.

Bratlie-regjeringen (Høyre og Frisinnede Venstre) foreslo i 1912 4000 kroner til en «faatallig» komite som skulle utrede lovregler «for å fjerne misbruk» i hjemmeindustrien. Beløpet var i samsvar med forslaget fra Rygg som «underhaanden hadde meddelt departementet» at en slik komite ville trenge et par år på arbeidet.¹⁷

Ryggs utredningskomite

Rygg ble utnevnt til formann i Hjemmeindustriarbeiderkomiteen, som munnet ut i et utkast til en lov om industrielt hjemmearbeid. De andre medlemmene var Betzy Kjelsberg, kvinnesaks kvinne og medlem av Venstre, samt konfeksjonsfabrikanten Edvard Knutzen. Den omfattende og enstemmige innstillingen, avgitt i juni 1914, var i høy grad Ryggs verk.¹⁸ Industrielt hjemmearbeid ble definert som arbeid «som utføres direkte av en arbeider for en arbeidsgiver eller en mellommann, naar arbeidet utføres i arbeiderens hjem, eller et andet sted, hvor arbeidsgiveren ikke kan ansees at ha tilsynet med arbeidsordningen, eller paa mellommandens verksted». «Mellommand er den, som overtar arbeide for en arbeidsgiver og træffer avtale med arbeidere om utførelsen» jf. lovens § 1.

Utredningen dokumenterte at industrielt hjemmearbeid i all hovedsak var knyttet til beklednings- og trikotasjeindustrien. Der dokumenterte utvalget drøyt 3000 hjemmearbeidere, eksklusive de som arbeidet for mellommenn, hvorav drøyt halvparten bodde i hovedstaden. Utvalget hevdet likevel at det var snakk om nærmere 11 000 hjemmearbeidere, hvorav 1000 arbeidet på mellommenns verksteder. Det var sannsynligvis en betydelig overdrivelse. Uansett var hjemmearbeiderne i all hovedsak kvinner. Til sammenligning fantes det i 1912 30 000 kvinner i industrien, hvorav omkring 13 000 i tekstil og bekledning.¹⁹

Begrunnelsen for å foreslå en minstelønnslov lå i den langvarige dokumentasjonen av ofte urimelig lav avlønning av slikt arbeid. Avlønnen var spesielt lav i de største byene, særlig i Kristiania, der bruken av mellommenn, som ofte betalte minst, var mest utbredt.²⁰ Komiteen la til grunn at fagorganisering av hjemmearbeidere var urealistisk. Et forbud mot hjemmearbeid, slik mange i arbeiderbevegelsen argumenterte for, ville bare gjøre vondt verre for hjemmearbeiderne som ofte ikke hadde alternative inntektsmuligheter.²¹

Komiteen gikk gjennom utenlandsk praksis og debatt om lovbaserte minstelønnsordninger. Slike ordninger ble diskutert langt flere steder enn hos dem som hadde innført slike. New Zealand var først med slik lovgivning i 1894, fulgt av delstaten Victoria i Australia i 1896, dernest Storbritannia i 1909. De to sistnevnte steder var det innført generelle minstelønnslover på bransjenivå eller knyttet til bestemte arbeidsoppgaver, som også omfattet hjemme-

16. Avisenes reportasjer er gjengitt i Rygg 1911: 17 og 18.

17. SF, Stortingsproposisjon (St.prp.) nr. 1, Hovedpost III kap. 4 1912: 17.

18. Rygg et al. 1914, forord.

19. Rygg et al. 1914: 14–18. 31. januar 1918 hevdet Konfeksjonsfabrikantenes Forening overfor Sosialdepartementet at 10 000 hjemmearbeidere var «altfor litet, det dobbelte er mere sandsynlig», RA: Sosialdepartementet, 1. sosialkontor A (S-1268), Db-L0182.

20. Rygg et al. 1914: 25–26.

21. Rygg et al. 1914: 68–72.

arbeid. Minstelønnen i Victoria ble fastsatt av lønnsnemnder som utformet satsene utfra «de normale behov hos en gjennomsnittsarbeider, betraktet som menneskelig væsen levende i et civilisert samfund» og ikke «det sociale eksistensminimum».²²

Rygg-komiteen la seg nærme Victorias prinsipper for minstelønnsfastsettelse. Lønnen skulle «sættes i en rimelig høide, saa at arbeiderkerne sikres et anstændig underhold», dvs. «sikre arbeiderne tilfredsstillelse av de nødvendige behov; særlig næring og bolig, og overhodet tilfredsstillende livsvilkaar».²³

Først skulle det fastsettes time-/tidslønnsatser som skulle være normerende for stykk-/akkordlønnen for de enkelte klesplagg. Stykklønnssatsene skulle fastsettes slik at de «sikrer en arbeider eller arbeiderseke med gjennomsnittlig dyktighet den fastsatte mindstetidsløn». Komiteen erkjente at det ville bli umulig å fastsette slike satser for blant annet dameundertøy, da det fantes minst 900 varianter av slike. På slike områder ville man i praksis måtte delegere stykklønnfastsettelsen til den enkelte arbeidsgiver. Kontrollorganet, Hjemmearbeidsrådet, måtte vurdere om arbeidsgivernes stykkbetaling gjorde det mulig å oppnå «tilfredsstillende levevilkår». Samtidig skulle minstelønnsatsene ikke settes så høyt at hjemmearbeidet ble utkonkurrert av fabrikkarbeid.²⁴

Selv om mellommennesenes utnyttelse av hjemmearbeidere var en viktig drivkraft bak lovforarbeidet, avviste komiteen en særskilt regulering av dem. Komiteen avviste også at kommunene skulle ha myndighet knyttet til om lønnsnemnder skulle etableres eller ei. Den myndigheten skulle ligge i Hjemmearbeidsrådet. Det skulle være et partssammensatt råd oppnevnt av regjeringen med en uavhengig formann. Hjemmearbeidsrådet kunne undersøke lønnsforholdene på eget initiativ. Dersom rådet mente lønnsbetingelsene var «utilfredsstillende», skulle det sørge for at det ble etablert lokale partssammensatte lønnsnemnder. Medlemmene av lønnsnemndene skulle velges av kommunestyret, mens formannen skulle oppnevnes av rådet etter forslag fra lokale instanser.

De lokale lønnsnemndene skulle foreslå minstelønner som samsvarte med det «en arbeider med gjennomsnittlig dyktighet» ville oppnå for tilsvarende arbeid lokalt på verksteder og fabrikker. Så langt det var mulig, skulle minstelønnen fastsettes som akkordlønn. Etter at de lokale lønnsnemndene hadde vedtatt minstelønnsatser, skulle vedtakene sendes Hjemmearbeidsrådet som hadde beslutningsmyndigheten og kunne overprøve lønnsnemndenes vedtak.²⁵

Lovforslaget fikk bred støtte under høringen. LO og Arbeiderpartiets kvinneforbund mente hjemmearbeid prinsipielt sett burde forbys fordi det var «uhygienisk» og «ukontrollerbart», men når forbud var urealistisk, var forslaget godt egnet til å bedre forholdene. Kvinnesaksorganisasjonene støttet også forslaget med noen forbehold.²⁶

De fleste næringsorganisasjonene var imot loven. De stod bak en felles uttalelse der de mente at innstillingens dokumentasjon var utilstrekkelig til å begrunne så vidtgående tiltak. Selv om forslaget innebar offentlig minstelønnsregulering, fremmet næringsorganisasjonene ikke noe prinsipielt forsvar for nærings- og avtalefriheten. I stedet ble kritikken rettet mot det ressurskrevende administrative apparatet med lokale lønnsnemnder. Næringsorganisasjonene erkjente at minstelønnsregulering hadde bred politisk støtte, og at loven neppe ville påvirke industribedriftene negativt.

22. Rygg et al. 1914: 38–53, sitat 45.

23. Rygg et al. 1914: 3, 73 og 77.

24. Rygg et al. 1914: 3.

25. Rygg et al. 1914: 2 og 3.

26. SF, Odelstingsproposisjon (Ot.prp.) nr. 38 1917: 53 ff. sitat 68. Jf. også LOs formann Ole O. Lian i SF, Odelstingstidende (OT) 1918: 21–23.

Knudsen-regjeringens lovforslag

Gunnar Knudsens flertallsregjering fremmet våren 1917 lovforslaget, som i hovedsak bygde på Rygg-utvalgets forslag. Selv om Sosialdepartementet mente at minstelønnslovgivning ikke skilte seg prinsipielt sett fra eksisterende former for beskyttelseslovgivning av arbeidere, erkjente man at staten beveget seg inn på et helt nytt område. Man gikk derfor inn for at loven bare skulle gjelde i fem år slik at den da kunne evalueres. Dette var regjeringens innrømmelse til næringslivets kritikere.²⁷

Den lokale kontrollen av hjemmearbeidet hadde skapt betydelig engasjement under høringsrunden. Rygg-utvalget hadde foreslått at dette skulle ligge i fabrikktilsynet, men fabrikktilsynet var skeptisk til å ha noe ansvar for arbeidsforhold i private hjem, samtidig som det manglet ressurser. Fabrikktilsynet mente det kommunale helsetilsynet burde ha ansvaret for medisinske og hygieniske forhold ved hjemmearbeidet. Og slik ble det. Fabrikktilsynets ansvar ble begrenset til mellommennenes arbeidere. Hovedansvaret for administreringen av loven skulle ligge i Hjemmearbeidsrådet.

Lovens minstelønnsbestemmelser skulle bare gjelde for «hjemmearbeide i yrker for tilvirkning av beklædningsgjenstande og sømartikler av alle slags». Sosialkomiteen og Stortinget ga også regjeringen fullmakt til å utvide gyldigheten av minstelønnsbestemmelsen til andre deler (yrker) av hjemmeindustrien (§ 8). Stortingsbehandlingen resulterte i et enstemmig lovvedtak.²⁸

Loven iverksettes

Hjemmearbeidsloven trådte i kraft 1. juli 1918. Knudsen-regjeringen oppnevnte høyesterettsadvokat Fredrik Voss som formann for Hjemmearbeidsrådet, mens Edvard Knutzen ble arbeidsgivernes representant og Laura Widing hjemmearbeidernes representant. Voss var medlem av NFSA og var «venstrepolitisk interessert».²⁹ Han var opptatt av å finne kompromissløsninger og satt som formann til sin død i 1929.

Hjemmearbeidsrådet startet sitt arbeid med å utforme utkast til den kongelige resolusjonen om hvilke «yrker» minstelønnsbestemmelsene skulle omfatte. Det var en oppstilling av 24 «bekledningsgjenstander og sømarbeid», herunder undertøy «for arbeidere» og sying av flagg og paraplyer.³⁰

Etter at situasjonen i hovedstaden var blitt kartlagt, startet rådets medlemmer høsten 1918 inspeksjonsreiser der man hadde grunn til å tro hjemmearbeid var spesielt utbredt. Det inkluderte Bergen, Trondheim og Fredrikstad.³¹ I de mindre byene var lønnsforholdene mer varierende, men de fleste steder var omfanget av hjemmearbeid for lite til at det var «grunn til å etablere et så stort apparat som lønnsnevnd».³² I de største byene var konklusjonen en annen. Rådet vedtok derfor i slutten av 1918 at det skulle etableres kommunale lønnsnemnder i de fire byene.³³

Kommunene kunne i praksis trenere etableringen av lønnsnemndene og innføringen av minstelønnssetser. Våren 1920 var lønnsnemnder i Bergen og Trondheim fortsatt ikke etab-

27. Ot.prp. nr. 38 1917: 93.

28. SF, Indstilling Odelstinget (Indst. O.) XXXXII 1917: 34–37; OT 1918: 20–41; Lagtingstidende (LT) 1918: 7.

29. Finne-Grønn 1940: 235–236.

30. *Norsk lovtidende 2den avdeling* 1918: 443; RA: S-1268, Db-L0180, Hjemmearbeidsrådets årsmelding 1918–1920.

31. Voss 1920: 332.

32. Samme sted.

33. Voss 1920: 333.

lert, men Hjemmearbeidsrådet hadde ingen sanksjonsmuligheter mot slik trening. Dette viste en svakhet ved loven. I Kristiania og Fredrikstad ble derimot lønnsnemndene etablert raskt. I 1919 gjorde begge lønnsnemnder enstemmige vedtak om en minstelønn på en krone per time samtidig som det ble foreslått minstestykklønn for 48 plagg i Kristiania og 13 plagg i Fredrikstad. Hjemmearbeidsrådet koordinerte arbeidet i de to lønnsnemndene og var opptatt av at de gjorde enstemmige vedtak slik at rådet kunne iverksette forslagene med virkning fra mai 1920.³⁴

En av Hjemmearbeidsrådets utfordringer de første årene var at loven var utilstrekkelig kjent blant hjemmearbeidere og arbeidsgivere. Loven forpliktet arbeidsgiverne til å bruke lønnsbøker der avtalt arbeid og betaling skulle spesifiseres slik at kontroll ble mulig. Dernest skulle arbeidsgiverne innen 1. mars oversende lister over navngitte arbeidere og deres avlønning i foregående år til rådet via den lokale tilsynsmyndighet. Mange arbeidsgivere fulgte ikke opp rapporteringsplikten. Eventuelle bøter for brudd på rapporteringsplikten var i praksis de lokale tilsynsmyndighetenes ansvar.³⁵

Hjemmearbeidsrådet ønsker endringer – loven forlenges i fem år

I 1923 måtte regjering og storting avgjøre om loven skulle videreføres, eventuelt endres. Hjemmearbeidsrådet anbefalte at loven ble videreført i fem år til. Erfaringene med loven, herunder ulike former for trening av loven i Bergen og Trondheim, innebar at relativt betydelige lovendringer var nødvendige, mente rådet. Rådet erkjente at den kommunale uviljen mot å etablere lønnsnemnder også skyldtes at de var ressurskrevende organer. Hjemmearbeidsrådet foreslo derfor at rådet kunne fastsette minstelønner uten at det forelå noe vedtak fra en kommunal lønnsnemnd. Det ville også gjøre det enklere å foreta raske endringer av minstestykklønnsatser i samsvar med pris-/lønnsendringer.

Dessuten burde det lokale tilsynet klargjøres og overtas i sin helhet av helserådene (sunnhetskommisjonen). Det reflekterte at mellommennene i hovedstaden var «for det meste kvinner som har en eller noen få syersker sittende i sitt (arbeidsgiverens) private hjem». Selv om de skulle være så mange som fem arbeidere, var det misvisende å definere dette som et «verksted» underlagt fabrikktilsynet.³⁶ Sunnhetskommisjonen i Kristiania mente også å kunne dokumentere at den hadde oppnådd økende tillit blant hjemmearbeiderne. Kontoret hadde tatt kontakt med 24 arbeidsgivere som hadde underbetalt sine arbeidere. 12 av disse hadde etterbetalt sine arbeidere med fra seks til 500 kroner.³⁷

Hjemmearbeidsrådets hovedkonklusjon var klar. Dersom loven ikke ble endret som foreslått, ville den enten bli «delvis *virkningsløs*, eller ... *upopulær*» lokalt på grunn av lønnsnemndenes ressursbruk.³⁸

Rådets forslag ble sendt på høring. Forslaget om at helserådene skulle overta all lokal kontroll, også av mellommennene, fikk bred støtte, med unntak av fabrikktilsynet. Sosialdepartementet støttet disse lovendringene. Det var ikke nevneverdig motstand mot å forlenge loven i fem år. De to fabrikantforeningene som loven var mest relevant for, avviste ikke en forlengelse. Konfeksjonsfabrikantene mente imidlertid at minstestykklønningene i Oslo og Fredrikstad skilte seg for mye og vilkårlig fra hverandre. Fabrikantene mente løsnin-

34. Voss 1920: 341–342.

35. Ot.prp. nr. 35 1923: 6–7.

36. Ot.prp. nr. 35 1923: 8.

37. Ot.prp. nr. 35 1923: 6.

38. Ot.prp. nr. 35 1923: 9.

gen burde være nasjonale minstelønnsbestemmelser: «Satsene for ens arbeid bør være ens overalt.» Dette forslaget brøt mot lovens lokale tilnærming.³⁹

Sosialminister Odd Klíngenbergr (H) anbefalte at loven ble forlenget i fem ár, men avviste rådets forslag om at det alene kunne bestemme i hvilke kommuner minstelønnsbestemmelsene skulle innføres i og deres utforming. Rádet ville ikke nødvendigvis ta tilstrekkelig hensyn til lokale forhold. Dernest vil det kreve at rádet måtte undersøke forholdene lokalt. Det ville føre til økte statsutgifter og komme i konflikt med regjeringens sparepolitikk. Forslaget om nasjonale minstelønnsbestemmelser ble avvist med behovet for lokale tilpasninger.⁴⁰ Stortinget sluttet seg uten merknader til regjeringens konklusjoner.

Mowinckel-regjeringen støtter Hjemmearbeidsrádets forslag – Stortinget avvisende

Sommeren 1924 ble Berge-regjeringen avløst av Mowinckel-regjeringen (V). Ved årsskiftet 1924–25 ba Hjemmearbeidsrádet på ny Sosialdepartementet om å endre loven slik at rádet på egen hånd kunne innføre nye eller endre eksisterende minstelønnssetninger «etter samråd med stedets arbeidsgiver, hjemmearbeidere og helseråd». Dernest skulle fristen for iverksettelse av slike setninger reduseres til 14 dager mot tidligere flere måneder fra lønnsnemndene hadde fattet sine vedtak. Begrunnelsen for endringene var på viktige punkter endret fra to ár tidligere. Rádet viste til at flere større arbeidsgivere hadde flyttet sin virksomhet fra Oslo og Fredrikstad til «mindre kommuner» der det ikke var fastsatt minstestykklønn for «derved å kunne unndra sig loven, senke lønnen og underselge konkurrentene». I disse kommunene var omfanget av industrielt hjemmearbeid så begrenset at det ofte ikke ville være «mulig å finne det tilstrekkelige antall arbeidere og arbeidsgivere» – to medlemmer med varamedlem for de to gruppene – for å kunne opprette en kommunal lønnsnemnd. Dersom det likevel var mulig, ville de kommunale utgiftene bli store og i seg selv «gjøre loven upopulær» slik at det ville være «umulig å anvende loven».⁴¹

Sosialminister Lars Oftedal var skeptisk til å fremme forslag som Stortinget enstemmig hadde avvist i 1923, men Fredrik Voss' «inntrengende» argumentasjon overbeviste ham.⁴² Sosialdepartementet poengterte at rådets fullmakt til å fastsette minstestykklønn måtte brukes «med forsiktighet».⁴³

Høyre/Frisinnede Venstre og Bondepartiet, som hadde parlamentarisk flertall, avviste lovendringene. Lovforslagene resulterte i den mest omfattende stortingsdebatten om hjemmearbeidsloven etter vedtakelsen i 1918 og avviklingen i 1995. Flertallet mente begrunnelsen for en så prinsipiell endring var utilstrekkelig. Primært etterlyste flertallet dokumentasjon på at det hadde foregått «misbruk» i de områder der rádet ikke hadde fått etablert lønnsnemnder. Kritikerne av økt myndighet til Hjemmearbeidsrádet mente kommunene best kunne avgjøre om minstelønnsregulering var nødvendig.⁴⁴

Johan Castberg (Radikale Folkeparti) sluttet seg til kritikken. Han mente regjeringens forslag var for dårlig dokumentert. Dersom lønnsforholdene blant hjemmearbeiderne hadde vært dokumentert like grundig som da loven ble vedtatt, ville flertallets «kolde for-

39. Ot.prp. nr. 35 1923: 12.

40. Ot.prp. nr. 35 1923: 15–16.

41. Ot.prp. nr. 11 1925: 1 og 2.

42. OT 1925: 168.

43. Ot.prp. nr. 11 1925: 2 og 3.

44. Innst. O. nr. 32 1925, OT 1925: 150–168.

melle tale» om maktsentralisering måtte «vike for realiteten». Oftedal avviste kritikken om manglende lønnsstatistikk fordi «slikt materiale taler ofte først og fremst til følelsene, og i disse ting synes jeg kjensgjerninger og fakta naturligvis er det beste». De hadde Hjemmearbeidsrådet oversikt over, selv om det manglet statistikk.⁴⁵

1928: Fem års forlengelse og økt kompetanse til Hjemmearbeidsrådet

I 1928 ble loven forlenget i fem nye år etter Mowinckel-regjeringens (V) forslag. Samtidig fikk Hjemmearbeidsrådet fullmakt til å kunne fastsette minstelønnsatser på egen hånd slik det hadde ønsket siden 1922. Forutsetningen for bruk av fullmakten var likevel at rådet «finner dette ubetenkelig og det faller særlig vanskelig å få nedsatt en lønnsnevnd» (§ 9). To forhold hadde endret seg siden 1925. For det første hadde motstanderne av lovendringen i 1925 mistet sitt parlamentariske flertall ved valget i 1927. Høyre og Bondepartiet støttet forlengelsen av en uendret lov, men fastholdt lavmælt sin motstand mot slike lovendringer. Venstre og et sterkt og konsolidert Arbeiderparti avgjorde saken. Dernest var den prinsipielle motstanden fra NAF og Industriforbundet mye svakere enn i 1923. Industriforbundet var, sammen med enkelte bransjeforeninger, subsidiært positiv til lovendringene. LO og Norske kvinners nasjonalråd var, som i 1923, klare tilhengere av en forlengelse.⁴⁶

Uenighetene knyttet til lovens utforming var i 1928 vesentlig mindre enn i 1923 og 1925. I 1933 forsvant den resterende parlamentariske uenigheten og loven ble varig. Det gjorde det også mulig for Norge å ratifisere ILO-konvensjon nr. 26 om minstelønn.⁴⁷ Dermed var sirkelen sluttet. Inspirasjonen til minstelønnsreguleringene i hjemmearbeidsloven av 1918 hadde kommet fra utlandet.

ILO, LO og overgangen til en varig lov i 1933

Bondeparti-regjeringen (1931–33) hadde ansvaret for proposisjonen som lå til grunn for stortingsbehandlingen i 1933. NAF støttet, i motsetning til i 1928, en forlengelse på linje med sine medlemsforeninger for konfeksjon og skotøy. Høringsbrevet inkluderte ikke noe forslag om en varig lov. Hjemmearbeidsrådet ba først om at loven ble permanent i slutten av november 1932 som en del av sine kommentarer til LOs forslag om lovendringer som fremkom i LOs høringssvar. Sosialminister Jakob Vik sluttet seg til rådets forslag med to begrunnelser. For det første var lovens prøvetid på 14–15 år tilstrekkelig når det ikke var tegn til at hjemmearbeidet ville «forsvinne». Dernest ville en permanent lov gjøre det mulig for Norge å tiltre ILO-konvensjonen om minstelønninger.⁴⁸ Sosialkomiteen og Stortinget sluttet seg uten debatt til dette.

LOs mest vidtrekkende forslag var at loven ikke lenger skulle omfatte mellommennes arbeidere. Begrunnelsen var at det hadde utviklet seg en praksis der de «egentlige» arbeidsgivere «i stor utstrekning overleverer arbeidet til mellommennes verksted, og mellommenn påny overleverer arbeidet til nye mellommenn». Dette «mellommannsuvesenet» undergravde konkurranseevnen til «firmaer som beskjefter sine arbeidere i egne lokaler», det vil

45. OT 1925, sitater side 166 og 167.

46. Ot.prp. nr. 37 1928; Innst. S. nr. 58 1928; OT 1928: 135–144; LT 1928: 47.

47. St.prp. nr. 45 1933: 4–5; Innst. S. nr. 69 1933.

48. Ot.prp. nr. 2 1933: 2–3.

si industriarbeidere som i økende grad var organisert.⁴⁹ Hjemmearbeidsrådet var helt ukjent med denne type mellommannsvesen og mente det i beste fall dreide seg om unntakstilfeller. I 1931 arbeidet 1217 hjemmearbeidere på mellommanns verksteder eller utenfor eget hjem. Disse utgjorde mer enn 1/3 av alle registrerte hjemmearbeidere. Rådet påpekte ikke at forslaget slik sett dermed ville undergrave hele loven. Det var rett og slett kontraproduktivt.

Et annet viktig forslag fra LO var at § 21 skulle endres til: «Opprettes der tariffavtale mellom arbeidsgiverne og arbeiderne i et yrke hvor minstelønn er fastsatt, skal de fastsatte tariffsatser tre i stedet, så lenge arbeidsforholdene er tariffmessig ordnet.» LOs forslag skulle erstatte bestemmelsen om at Hjemmearbeidsrådet kunne suspendere en minstelønnsregulering så lenge arbeidsforholdene var «tarifmæssig ordnet». LOs forslag var ikke klart, men det er mest rimelig å tolke det som et krav om en form for allmenngjøring. Dersom det ikke var tilfelle, ville forslaget skapt tallrike regulative gråsoner. Uansett ville mellommannenes arbeidere ikke omfattes av forslaget. LO begrunnet forslaget med at hjemmearbeid fortsatt kunne være lønnsomt for arbeidsgivere fordi de slapp utgifter til lokale m.m. Hjemmearbeidsrådet mente forslaget ville være overflødig dersom hjemmearbeiderne hadde organisert seg. Dessuten var forslaget i strid med lovens mål om at minstelønningene ikke måtte settes så høyt at hjemmearbeid ble utkonkurrert (§ 11) av arbeid i fabrikker og verksteder der arbeidet foregikk mer effektivt.⁵⁰

LOs lovendringsforslag hadde sitt utgangspunkt i et initiativ på BAFs landsmøte i 1932 der det var misnøye med at hjemmearbeidsloven blant annet ikke ga den tilstrekkelige oversikten over omfanget av hjemmearbeid hos mellommenn. Forbundet nedsatte en komite for å utrede saken, men BAFs eller LOs arkiver kaster ikke lys over spørsmålet.⁵¹

Sosialkomiteen sluttet seg enstemmig til Sosialdepartementets forslag som forkastet LOs viktigste endringsforslag ved å vise til Hjemmearbeidsrådets merknader. Loven ble gjort varig uten debatt i Stortinget. Arbeiderpartiets parlamentarikere, inklusive LOs nestformann Alfred Madsen, må ha erkjent at LOs nevnte forslag ville ha undergravd minstelønnsreguleringene.⁵²

Minstelønnsregulering i Møre og Romsdal fra oktober 1932

I 1923 ble Hjemmearbeidsrådet kjent med at det fantes hjemmearbeidere i 17 av Møre og Romsdals landkommuner. Det resulterte i et langvarig arbeid med å kartlegge omfanget av og lønns- og arbeidsforhold for hjemmearbeiderne i fylket. I 1923 vedtok rådet å arbeide for å etablere en fylkeskommunal lønnsnemnd. Det var svært krevende fordi det forutsatte aksept fra mange kommuner.⁵³ Situasjonen i Møre og Romsdal var en av årsakene til rådets ønske om å få fullmakt til å iverksette minstelønnsregulering på egen hånd, som kom på plass i 1928.

Selv om hjemmearbeiderne var konsentrert i Romsdal, fantes det etter hvert hjemmearbeidere i landkommuner over store deler av fylket, men få bodde i byene. Fylket kom til å stå

49. Ot.prp. nr. 2 1933: 4.

50. Ot.prp. nr. 2 1933: 4, sitat side 6.

51. Zachariassen 1967: 200–201. Amundsen (1946: 116) hevder at forbundet blant annet ønsket at loven skulle gjelde «hele landet». Saken er ikke nevnt i protokollene hverken fra forbundsstyret 12. september 1932, i de neste forbundsstyremøtene eller i LOs sekretariatprotokoll 18. august og 20. september 1932. Det finnes ikke noen saksmappe til sak 458, jf. e-post til forfatteren fra Tor Are Johansen (Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek) 10. og 11. mai 2021.

52. Innst. O. nr. 5 1933; OT 1933: 6; LT 1933: 2.

53. RA: S-1268, Db-L0182, Hjemmearbeidsrådets årsberetning 1923.

i en særstilling med hensyn til hjemmearbeidets utbredelse, som i enkelte år på 1930-tallet utgjorde 40 prosent av landets registrerte hjemmearbeidere. Møre og Romsdal skilte seg også ut ved at registrert hjemmearbeid for øvrig var et tilnærmet byfenomen, hele tiden dominert av Oslo. Veksten av leiesøm, primært av herrekonfeksjon, i Romsdal fra 1920-årene skyldtes lave arbeidslønner, men samtidig kvalitetsmessig konkurransedyktig utførelse med basis i langvarige skreddertradisjoner.⁵⁴ Dersom ren arbeidslønn hadde vært avgjørende, ville næringsssvake landkommuner med greie skips- eller jernbaneforbindelser til de større byene ha overtatt leiesømmen. Disse områdene var tilnærmet totalt fraværende i det registrerte hjemmearbeidet. Midt på 1920-tallet utgjorde arbeidslønnen for en herredress med vest for en konfeksjonsfabrikk i Oslo-området med tarifflønn 21 til 22 kroner, mens leiesømverkstedene i Romsdal tilbød en lignende dress til mellom 14 og 15,50 kroner. For ren hjemmesøm kunne prisen gå ned mot 6,75 kroner.⁵⁵ Da rådet fastsatte de første minstelønningene, lå prisene i Møre og Romsdal sannsynligvis lavere.

I 1929–30 registrerte Hjemmearbeidsrådet en sterk vekst i hjemmearbeidet i Romsdal. Bedrifter i landets største byer fikk i økende grad utført leiesøm, fortrinnsvis hos mellommenn, i Romsdal.⁵⁶ Høsten 1930 mente Hjemmearbeidsrådet at prisene som «betales [...] for syng av dresser, frakker og kapper er så lave» i fylket at rådet måtte vurdere å fastsette minstepriser for disse tre former for herrekonfeksjon. Problemet var at den kgl.res. fra 1918 om hvilke «bekledningsgjenstande» minstelønn kunne fastsettes for, ikke inkluderte frakker og kapper. På få dager sørget Sosialdepartementet for hjemmel ved å endre den kgl.res. fra 1918.⁵⁷

Til tross for at lovendringen i 1928 og hjemmelen høsten 1930 åpnet for minstelønnsregulering av alle typer herrekonfeksjon, tok det to år før Hjemmearbeidsrådet fastsatte de første minstelønnsatsene i fylket. Det skyldtes at rådet la stor vekt på å skape aksept og forståelse for slike reguleringer.⁵⁸ Fra oktober 1932 innførte Hjemmearbeidsrådet minstetidslønn på 50 øre per time. Minstestykklønn ble bare innført for den enkleste type søm, såkalt C-søm, for de tre nevnte herreklærne. For en tredelt herredress var det snakk om totalt 6 kroner. Samtidig ble det vedtatt en minstepris på 4,5 kroner for det som var definert som «konfirmasjonsdresser» uten at det fantes klare kriterier for å skille disse fra herredresser.⁵⁹

Fra 1. mai 1935 ble minstestykklønnene, eksklusive konfirmasjonsdresser, utvidet til B-søm. Fra februar 1936 ble det fastsatt minstestykklønnsatser også for konfirmasjonsdresser med B-søm. Fra 15. oktober 1936 økte alle minstelønnsatser med ti prosent, og fra 15. oktober 1937 ble minstestykklønnen for herrekonfeksjon i fylket utvidet til også omfatte den beste A-sømkvaliteten i tillegg til at minstetidslønnen økte til 65 øre per time. Samtidig ble det presisert at minstestykkprisen var basert på at arbeiderne fikk «materialet ferdig tilskåret samt tråd og silke. Arbeidsgiverne med verksted holder pressejern, nødvendig strøm til jern og belysning samt lyspærer.»⁶⁰ Sistnevnte innebar at det fantes eksempler på at arbeidere hos mellommenn måtte holde lyspærer.

54. Søvik 1996; Wicken 1977: 33.

55. Thorson 1959: 190.

56. RA: S-1268, Db-L0182, Hjemmearbeidsrådets årsmelding 1929 og 1930.

57. RA: S-1268, Db-L0182, Kongelig resolusjon 19. september 1930.

58. RA: S-1268, Db-L0182, Hjemmearbeidsrådets årsmelding 1929 og 1930.

59. Hjemmearbeidsrådets vedtak av 12. september 1933 med virkning fra 1. oktober er gjengitt i sin helhet i Selnes 2009: 354.

60. RA: S-1268, Db-L0182, Hjemmearbeidsrådets årsmelding 1934–1936; *Norsk Kundgjørelsestidende* 3. april 1937 sitat.

Da minstetidslønnen på 50 øre ble innført høsten 1932, skal gjennomsnittlig timefortjeneste i Grytten og Hen ha variert mellom 30 og 40 øre.⁶¹ Samme år utgjorde gjennomsnittlig timefortjeneste for tarifflønte kvinner i konfeksjonsindustrien 83 øre. Denne fortjenesten sank under 80 øre de neste tre årene, før den nådde 82 øre i 1936 og 96 øre i 1937.⁶² Den såkalte Møre-tariffen i konfeksjonsindustrien, se nedenfor, lå klart lavere enn tarifflønnen på Østlandet slik at gjennomsnittlig timefortjeneste blant de relativt få fagorganiserte kvinnene i konfeksjonsindustrien i fylket trolig lå på mellom 70 og 80 øre. De dårligst lønnede lå på 68 øre i 1933–34.⁶³ Minstelønnsreguleringene i fylket økte utvilsomt hjemmearbeidernes minimumslønn betydelig selv om det er umulig å fastslå hvor stor økningen var. Forbedringen var størst for de egentlige hjemmearbeiderne, som utførte arbeidet i eget hjem, og minst for mellommennenes arbeidere.

Før Confektionsfabriken A/S Superb i Molde i 1931 inngikk tariffavtale med BAF – i form av den nevnte Møre-tariffen – fantes det ingen levedyktige fagforeninger innen konfeksjon i fylket. På BAFs landsmøte i 1932 var de lave lønningene blant uorganiserte hos leiesømbedriftene i Romsdal et hovedspørsmål. Stykkbetalingen for dongeriklær lå på halvparten av tariffnivået i Oslo, og for dressjakker lå betalingen også under tariff. Dette undergravde tarifflønningene, så forbundet prioriterte derfor rekrutteringsarbeidet i Romsdal. I 1934 ble det etablert en fagforening i Tomrefjord og en i Åndalsnes,⁶⁴ men intet tyder på at de omfattet registrerte hjemmearbeidere. BAFs rekrutteringsarbeid hadde størst suksess ved de større mellommannsverkstedene i eller nær Molde, samt Åndalsnes og Veblungsnes. I 1937 inngikk BAF tariffavtale med 19 arbeidsgivere. Det innebar at lønningene økte med 20 til 30 prosent i mange av disse bedriftene, slik at de ble liggende klart over rådets minstestykkelønnsatser.⁶⁵ BAFs gjennomslag med hensyn til medlemmer og tariffavtaler i kjerneområdene for registrerte hjemmearbeidere synes imidlertid, utfra Hjemmearbeidsrådets statistikk, å ha vært minimalt frem mot okkupasjonen.

Høsten 1936 var BAFs sekretær Rudolf Eriksen i Romsdal for å få organisert arbeiderne ved leiesømverkstedene. Han varslet Hjemmearbeidsrådet om at dets minstelønnsbestemmelser i stor grad ble omgått fordi det i stor grad manglet kontroll.⁶⁶ Etter en tilsvarende tur i september–oktober i 1937 sendte Eriksen et nytt brev til rådet. Han skjerpet her kritikken av rådets kontrollutøvelse. Han krevde at kontrollen skulle skje «uten ledsagelse av arbeidsgiveren» fordi «ingen arbeider» ellers «tør gi opplysninger om at de blir betalt under minsteprisene». Kontrolløren måtte kunne «avgjøre om et plagg er sydd i riktig klasse, og om den pris som betales er riktig eller ikke». Det representerte et nøkkelpunkt i kontrollarbeidet når det var fastsatt detaljerte minstestykkelønnsatser. Eriksen krevde langt større offentlighet om rådets kontrollarbeid og informasjon med hensyn til hvilke bedrifter som ikke fulgte minstelønnsbestemmelsene, noe som neppe hadde skjedd så langt. Han ba også om at rådet skulle «pålegge helseådene å ta sin oppgave mer alvorlig [...]. Det må bli slutt på at arbeidsgiverne (svært ofte under en religiøs maske) uhindret kan tyrannisere sine arbeidere. Arbeidsforholdene i dette fylket må kunne bringes til å bli noe mer i samsvar med det tidsavsnitt vi lever i.» Rådets skjerpede kontroll måtte «finne sted inneværende høst».⁶⁷

61. Søvik 1996: 45.

62. Thorson 1959: 282.

63. Søvik 1996: 45; Wicken 1977: 10; Heramb-Aamot 1957: 59 ff.

64. Zachariassen 1967: 198–199; Wicken 1977: 26.

65. RA: S-1268, Db-L0181, BAF til Hjemmearbeidsrådet 22. oktober 1937; Db-L0182, L. Hagås konfeksjonsfabrik A/S til Hjemmearbeidsrådet 12. februar 1941.

66. Amundsen 1946: 116.

67. RA: S-1268, Db-L0181, BAF til Hjemmearbeidsrådet 22. oktober 1937.

Hjemmearbeidsrådet hadde to reaksjoner på kritikken. For det første dro de to sakkyndige rådsmedlemmene på inspeksjon til Møre og Romsdal i løpet av november. Deres knappe rapporter er bevart, som de eneste sådanne i rådets historie. Inga Kreutz besøkte 40 verksteder i Grytten og Hen. Hun mente minsteprisene «stort sett blev holdt» utfra «konferanse med arbeiderne om arbeidets utførelse, og ved kontrollen av arbeidernes lønnsoppgaver». Hun opplevde at både arbeidsgiverne og arbeiderne «satte stor pris» på kontrollen. «Arbeiderne føler sig derved bedre beskyttet imot underbetalt arbeide, så lenge man ikke står tilsluttet organisasjon.» Hun opplyste også at hun hadde deltatt på et forliksmøte i Hen der en mellommann erkjente underbetaling av to arbeidere. Etter forhandlinger ble det enighet om at det dreide seg om 225 kroner for hver, noe som ble utbetalt kontant.

Edvard Knutzens inspeksjonsrapport var basert på besøk på 46 mellommannsverksteder med minst 700 arbeidere. Hans kontroll viste at minstelønnssetene «stort sett ble benyttet overalt». Han hadde bare funnet «enkelte underbetalinger».⁶⁸

Hjemmearbeidsrådets andre reaksjon var å foreslå for Sosialdepartementet å flytte det lokale tilsynsansvaret fra helserådene til de kommunale arbeidsnemndene med det statlige Arbeidstilsynet som overordnet organ. Det krevde lovendringer som ble vedtatt uten debatt våren 1939.⁶⁹

Den lokale kontrollen flyttes fra helserådet til arbeidsnemnden i 1939

Hjemmearbeidsrådets svar på BAFs kritikk var at effektiviteten av det lokale tilsynet i stor grad var avhengig av prioriteringene til formannen i helserådet, det vil si distriktslegen. Rådet kunne «stimulere» formennene og understreke deres plikter, men det hadde ingen instruksmyndighet og rådets egne inspeksjoner ville ha begrenset effekt. Vedtakelsen av den nye arbeidervernloven i 1936 hadde skapt en ny situasjon. Loven etablerte kommunale arbeidsnemnder som skulle ha hovedansvaret for det lokale tilsynet med virksomheter omfattet av loven. Hjemmearbeidsrådet mente at arbeidsnemndene burde overta ansvaret for mellommannsverkstedene fordi de var «bedre skikket til å føre kontroll enn distriktslægen som man må forutsette i almindelighet står fjernere fra distriktets arbeidsliv». For å unngå at den lokale kontrollen ble splittet, slik som før 1923, foreslo rådet at arbeidsnemndene også skulle overta kontrollen av hjemmearbeid som foregikk i eget hjem.⁷⁰

Sosialdepartementet sluttet seg til forslagene og mente, i likhet med Hjemmearbeidsrådet, at dette også ville gi en bedre kontroll med at minstelønnsbestemmelsene ble fulgt fordi slik kontroll ikke var en naturlig del av helserådernes oppgaver. I tillegg til lovendringene, som hjemlet flyttingen av det lokale tilsynet, ble det gjort en annen mindre lovendring. Medisinaldirektøren hadde tidligere, uten å ha fått gjennomslag for det, foreslått at arbeidsgivere skulle ha plikt til å informere den lokale tilsynsmyndighet i løpet av 14 dager når en ny hjemmearbeider ble ansatt og oppgi vedkommendes navn og adresse. Det ble nå vedtatt en slik plikt til å informere den lokale arbeidsnemnda som dermed raskt kunne kontrollere lønnsforholdene for nye hjemmearbeidere. Arbeidsgivernes lister over hjemmearbeidere skulle som tidligere leveres i to eksemplarer til den lokale tilsynsmyndigheten, hvorav den ene ble videresendt til Hjemmearbeidsrådet. Lovendringene, som ble vedtatt uten debatt,⁷¹ var de siste endringene av hjemmearbeidsloven før den ble opphevet i 1995.

68. RA: S-1268, Db-L0182, Hjemmearbeidsrådets årsmelding 1937 og 1938 med inspeksjonsrapportene som vedlegg.

69. Brevet er ikke funnet i de gjennomgåtte arkivene, men viktige deler av brevet er gjengitt i Ot.prp. nr. 40 1939: 1–2.

70. Ot.prp. nr. 40 1939: 1 og 2.

71. Ot.prp. nr. 40 1939: 5–6; Innst. O. nr. 70 1939; OT 1939: 335–336; LT 1939: 64.

Fra en virksom lov og et aktivt råd til en lov uten betydning

Perioden fra 1932 til 1941 representerte et høydepunkt i Hjemmearbeidsrådets aktivitetsnivå med hensyn til innføring og bruk av minstelønnsreguleringer. Etter at det ble innført minstetidslønn og minstestykklønnsatser i Oslo (og Aker fra 1925) og Fredrikstad i 1920, ble denne aktiviteten utvidet til Møre og Romsdal, Gjøvik, Trondheim, Hamar og Vang i løpet av 1930-tallet. Den siste kommunen som fikk innført minstelønnsregulering på tallrike klesartikler, var Ringsaker i 1941. Artikkellisten og tilhørende minstestykklønn i Oslo og Aker ble oppdatert våren og sommeren 1939. Denne listen utgjorde en egen publikasjon på 15 sider.⁷² På de andre stedene var antallet minstestykklønnede artikler langt lavere og annonseringen synes aldri å ha krevd mer enn en halv side i Norsk Lysningsblad. I løpet av 1939 ble også minstetidslønningene økt slik at de ble 80 øre per time i Fredrikstad, Gjøvik, Hamar og Vang, 75 øre i Møre og Romsdal, 86 øre i Trondheim og 90 øre i Oslo.

Etter frigjøringen gjenopptok rådet sin minstelønnsregulering, men den fikk nå en ny karakter. Fra 1951 justerte Hjemmearbeidsrådet minstelønnsattsene i samsvar med lønnsoppgjørene i konfeksjonsindustrien gjennom identiske prosentpåslag. Prosedyrene ved endring av minstelønningene ble grunnleggende endret. I mellomkrigstiden ble det ved minstelønnsendringer foretatt reell saksbehandling i de kommunale lønnsnemdene, der slike fantes. Etter 1950 var det bare lønnsnemnda i Oslo som i noen grad fortsatte å fungere i samsvar med lovbestemmelsene. Etter hvert tariffoppgjør ba BAF Hjemmearbeidsrådet sørge for en tilsvarende prosentvis økning av lovens minstelønnsatser. Hjemmearbeidsrådet og lønnsnemnda i Oslo hadde fellesmøter der prosentendringene i samsvar med lønnsoppgjøret ble drøftet og forslaget fra nemnda vedtatt. Forslaget ble så annonsert i lokalavisene med 14 dagers høringsfrist. Det var «sjelden» merknader til forslaget som Hjemmearbeidsrådet så vedtok som nye minstelønnsatser. Disse ble så offentliggjort i Lysningsbladet og relevante aviser i de kommuner der minstelønnsreguleringene var blitt innført.⁷³ Denne praksisen fortsatte til loven ble avvirket.⁷⁴

En gang etter 1945, sannsynligvis tidlig på 1950-tallet, ble minstetidslønningene langt på vei harmonisert. Fra 1. mai 1959 varierte iallfall minstelønnsattsene lite. Satsen var tre kroner per time i Oslo, 2,96 kroner i Trondheim og 2,90 kroner i Gjøvik, Fredrikstad, Hamar, Ringsaker og Møre og Romsdal. Stykklønnsattsene fastsatt i 1939–40 ble også økt med de samme prosentattsene som timelønnsattsene etter hvert lønnsoppgjør.⁷⁵

Det nærmeste man kom en offentlig politisk debatt om Hjemmearbeidsloven og Hjemmearbeidsrådets arbeid etter 1945 var at to av opposisjonens medlemmer av kommunalkomiteen stilte spørsmål ved lovens berettigelse i 1959 og 1960. Kommunalminister Andreas Cappelen (AP) innrømmet i 1960 at «utviklingen» hadde gått Hjemmearbeidsrådet «noe forbi» og at man «eventuelt» kunne «se på hele institusjonen».⁷⁶ Departementet ba om Hjemmearbeidsrådets vurdering. Rådets formann Eyvind Jackbo konsulterte blant annet BAFs formann. Den entydige konklusjonen var at loven måtte videreføres, og at det var uaktuelt med større endringer. For BAF var minstelønnsreguleringene, som angivelig innebar at de gjennomsnittlig lå på 95 prosent av tariffønningene, viktige fordi arbeidsgiverne ikke ble oppmuntret til å satse mer på billige hjemmearbeidere.⁷⁷

72. Kommunal- og arbeidsdepartementets arkiv, De 070, Direktoratet for arbeidstilsynet jnr. 003365-20.6.1967.

73. KADs arkiv, Arba 1962–72, for eksempel Hjemmearbeidsrådet til KAD 27. februar 1961, sitat s. 5; Zachariassen 1967: 304–305.

74. For eksempel KADs arkiv, 003.21/7 Heimearbeidsrådet, BAF til Hjemmearbeidsrådet 17. oktober 1983 og den påfølgende saksbehandling.

75. St.meld. nr. 35 1961–62: 2.

76. ST 1958–59: 1321, ST 1959–60: 2067.

77. KADs arkiv, Hja V 2 a og b. Fortolkninger 1951–1965, Hjemmearbeidsrådet til KAD 30. april 1960.

Da kommunalkomiteen i 1961 etterlyste en melding om Hjemmearbeidsrådets virksomhet, hadde kommunalministeren allerede bestemt seg for status quo. Stortingsmeldingen i 1962 var på tre sider pluss to sider statistikk. Kommunalkomiteen og Stortinget var enig i at det fortsatt var behov for loven.⁷⁸ Dette var siste gang Stortinget etterlyste informasjon – eller fikk det av regjeringen – om lovens praktisering eller hadde meninger om dens berettigelse.

I 1968 nedsatte Borten-regjeringen, etter initiativ fra LO og BAF, et utvalg for å vurdere lovens berettigelse og, hvis ja, foreslå endringer. BAF var bekymret for at hjemmearbeid på ny kunne bli konkurransedyktig fordi hjemmearbeidernes arbeidsgivere slapp betydelige sosiale utgifter fordi hjemmearbeidere ikke hadde samme rettigheter som vanlige arbeidstakere.⁷⁹ Utvalgets kortfattede og nesten enstemmige innstilling ble avgitt i juni 1973. Det foreslo en lett modernisert lov som skulle sikre hjemmearbeiderne rettigheter nesten på linje med andre arbeidstakere.⁸⁰ Forslaget ble i hovedsak positivt vurdert av høringsinstansene.⁸¹ KAD arbeidet ikke nevneverdig med og la ikke frem noe lovforslag før Brundtland-regjeringen (AP) gikk av etter valget i 1981. 1978 var siste gang Hjemmearbeidsrådet, hvis formann da var en av KADs byråsjefer, utarbeidet en årsmelding over antall registrerte hjemmearbeidere.

Da Willoch-regjeringen overtok i 1981, var et av satsingsområdene å avvikle permanente offentlig råd og utvalg, ikke minst dem som var lite aktive.⁸² Man kunne ha tenkt seg at Hjemmearbeidsrådet og 1918-loven hadde stått i fremste rekke. Det kom imidlertid ingen signaler fra kommunal- og arbeidsminister Arne Rettedal (H) til sentrale embetsmenn om at noe måtte gjøres.⁸³

Det siste dokumenterte møte i Hjemmearbeidsrådet fant sted per telefon 9. mars 1992. Der ble det vedtatt nye satser for minstelønn og minstestyklønn for konfeksjonsartikler og trikotasje. Minstelønnsreguleringen skjedde på basis av fem tariffmessige lønnsreguleringer i 1990 og 1991. Rådets vedtak skulle gjelde fra 1. juli 1991.⁸⁴ Den formelle nedleggelsen av Hjemmearbeidsrådet skjedde 1. februar 1995.⁸⁵ Hjemmearbeidsloven ble opphevet samme dag.

Konklusjon

Hjemmearbeidsloven var et ektefødt barn av Venstres reguleringsstat som skulle beskytte utsatte grupper, i dette tilfelle kvinnelige hjemmearbeidere, som ikke kunne ivareta egne interesser uten statlige inngrep. Mange av arbeiderbeskyttelseslovene, som denne, var direkte inspirert av utenlandske forbilder. Arbeiderdemokratene var det eneste partiet som i 1912 – og i 1915 – programfestet innføring av «Lønningsraad til fastsættelse av minstelønn i industrigrene, hvor hjemmearbeid i større utstrækning finder sted».⁸⁶ Johan Castbergs parti prioriterte den kvinnedominerte hjemmeindustrien som hverken AP eller LO viste særskilt interesse for. I 1918 understrekte Castberg at minstelønnslover var et integrert ledd i «en maalbevisst kraftig politikk» for «det virkelig radikale venstre».⁸⁷

78. St.meld. nr. 35 1961–62, Innst. S. nr. 33 1961–62, ST 1961–62: 2481–82.

79. Zachariassen 1967: 305–306.

80. NOU 1973: 39.

81. KADs arkiv, 460.0/7-1.

82. Grønlie & Flo 2009: 40 ff.

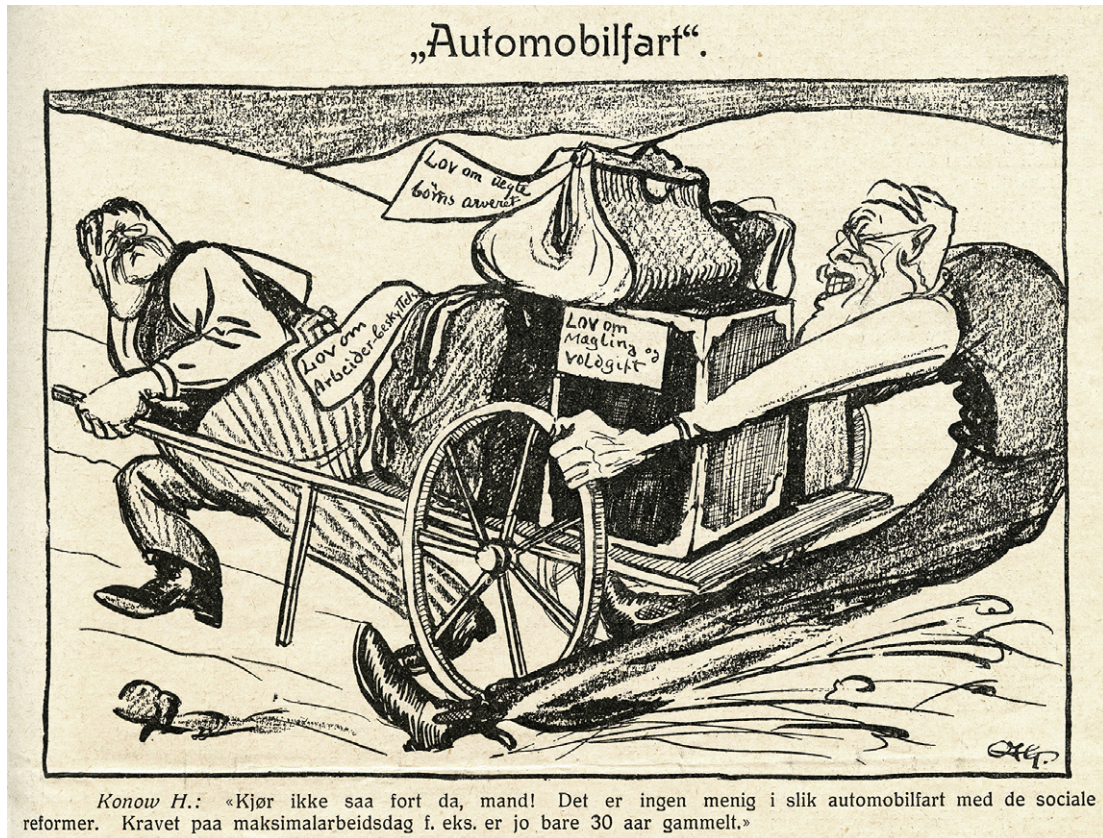
83. Jf. KADs arkiver om loven og samtale 21. april 2021 med Knut Grøholt, som var avdelingsdirektør i arbeidsmiljøavdelingen som hadde ansvaret for hjemmearbeidsloven fra 1981.

84. KADs arkiv, 003.21, KADs brev til Kåre Christiansen og Bjørg Storås 24. mars 1992 med forarbeider.

85. KADs arkiv, 003.21, påskrift på utskrift fra utvalgsbasen for statlige råd og utvalg 23. august 1995.

86. Arbeiderdemokratenes partiprogram 1915 <https://www.nsd.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&rows=10&fq=doktype:5>. Formuleringen ble for øvrig gjentatt i 1918, selv om minstelønnsloven da var vedtatt.

87. Castberg 1918, sitat 247–248 samt 244.

Den sosialradikale Venstre-mannen Johan Castberg ville ha bedre kontroll med arbeidervernlovgivningen, ikke minst den kvinnedominerte hjemmeindustrien som hverken Ap eller LO viste særskilt interesse for. På tegningen forsøker den konservative venstrehøvdingen Wollert Konow å bremse Castberg med ordene: «Kjør ikke saa fort da, mand! Det er ingen mening i slik automobilfart med de sociale reformer. Kravet paa maksimalarbeidsdag f. eks. er jo bare 30 aar gammelt». Tegning av Otto Hjort i vittighetsbladet Hvepsen, februar 1915. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Iverksettelsen av Hjemmearbeidslovens kjernebestemmelser, minstelønnsreguleringene var – iallfall frem til 1928 – i hovedsak delegert til kommunene og deres politiske flertall på samme måte som husleiereguleringsloven. Mens kommunene kunne utvikle sin husleieregulering, var ikke det tilfelle med minstelønnsreguleringene når de først var etablert.

Den regulative hovedutfordringen ved loven var fastsettelsen av minstestykkelønn for hundrevis av klesplagg i tallrike varianter. Minstestykkelønnene skulle ikke bare være i samsvar med den fastsatte minstelønnen per time, men også stå i et rimelig forhold til hverandre. Hoveddelen av lønnsfastsettelsen ble gjort i de lokale lønnsnemndene for en stor del av folk som arbeidet i konfeksjonsbransjen, mens Hjemmearbeidsrådet forsøkte å styre og koordinere reguleringene. Ressursbruken ved utarbeidelsen av minstestykkelønningen i mellomkrigstiden var stor, særlig i Oslo der det var snakk om hundrevis av klesplagg med flere varianter. Det omfattende arbeidet som krevdes var hovedforklaringen på at minstestykkelønnsatsene ikke ble nevneverdig revidert etter 1939. Etter 1950 ble minstestykkelønnsatsene bare indeksregulert med de prosentuelle endringene i BAFs tariffavtaler som aldri fastsatte akkorder for tusenvis av plagg. Mange klesplagg fra mellomkrigstiden forsvant samtidig som nye ble produsert. Den absolutte og relative tidsbruken knyttet til produksjon av ulike klesplagg endret seg betydelig uten at dette ble reflektert i stykkelønnsatsene. Det undergravde

både deres legitimitet og operative relevans. Det ble ikke innført minstelønnsbestemmelser på nye produkter eller i flere kommuner etter 1945.

Hjemmearbeidslovens minstelønnsreguleringer hadde betydelig effekt med hensyn til å øke de laveste lønningene i mellomkrigstiden, særlig på 1930-tallet da minstelønnsreguleringene også ble innført i Møre og Romsdal, der det foregikk mye leiesøm. Minstelønnsreguleringene i Oslo fra 1920 var så effektive at de var med på å legge grunnlaget for den raske veksten i leiesømmermarkedet for herrekonfeksjon i Møre og Romsdal, som hadde et lavt lønnsnivå og som for en stor del var organisert som industrielt hjemmearbeid fra tidlig på 1920-tallet. Omkring halvparten eller mer av hjemmearbeidet omfattet av loven var sannsynligvis regulert av minstelønnsbestemmelsene gjennom mesteparten av lovens levetid.

Hjemmearbeidsrådets små ressurser, og den manglende politiske interessen for hvordan hjemmearbeidsloven og minstelønnsreguleringenes fungerte, innebærer at vi vet svært lite om hjemmearbeiderne og hjemmearbeidets betydning for de berørte husholdenes økonomi og hvordan dette endret seg over tid. Selv om det store flertallet var kvinner, sannsynligvis mellom 85 og 95 prosent, vet vi lite om grad av heltid eller deltid og knapt noe om avlønningen for den delen av hjemmearbeidet som ikke var omfattet av minstelønnsreguleringene.

Etter andre verdenskrig skiftet praktiseringen av loven karakter på grunn av de grunnleggende endringene av arbeidsmarkedet. Mellomkrigstidens arbeidsledighet var borte. Hjemmearbeidsrådet ble en passiv videreformidler og iverksetter av konfeksjonsindustriens tariffavtaler. BAF, som ikke hadde vært noen tilhenger av loven og dens minstelønnsreguleringer i mellomkrigstiden, ble fra 1950 minstelønnsreguleringenes eneste aktive støttespiller. Støtten skyldtes ikke spesielt omsorg for hjemmearbeidere som drev med sømarbeid, men å hindre at hjemmearbeid ble en reell konkurrent til den tariffregulerte konfeksjons- og bekledningsindustrien på grunn av lavere lønnskostnader. BAF synes i all hovedsak å ha lyktes med dette frem til begynnelsen av 1980-tallet.⁸⁸ Da var imidlertid minstestykkelønnsreguleringene blitt totalt foreldet og kunne ikke lenger fungere som minstelønnsgrulv, og loven hadde dermed mistet sin relevans. Samtidig var hele den norske konfeksjons- og bekledningsindustrien i ferd med å bli utradert av billig import.

Den gradvise avviklingen av Hjemmearbeidsrådet som et operativt organ etter 1945 og den manglende moderniseringen av hjemmearbeidsloven på 1970-tallet reflekterte at den departementale og politiske interessen for regulering av hjemmearbeid og dets lønninger var minimal etter 1945.⁸⁹

88. Kamsvåg 1990: 248 ff.

89. Fagfelle takkes for konstruktive forslag.

Litteratur

- Abrahamsen, O. A. (1992). *Molde bys historie: Bind 3. 1916–1940: Fra brann til bombing*. Molde kommune/Dahl Libris.
- Amundsen, H. (1946). *Norsk Bekledningsarbeiderforbund 50 år. Jubileumsberetning*. Norsk Bekledningsarbeiderforbund.
- Arbeiderdemokratenes partiprogram (1915). Partiprogram. Hentet fra <https://www.nsd.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet?q=&rows=10&fq=doktype:5>
- Castberg, J. (1918). Det Radikale Folkepartis politik. *Samtiden*, 239–248.
- Finne-Grønn, S. H. (1940). *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660–1905. Biografiske opplysninger: Bind 3. Advokater 1861–1905 og sakførere 1848–1905*. Den Norske Sakførerforening.
- Folkvord, M. (2016). *Betzy Kjelsberg. Feminist og brubyggjar*. Samlaget.
- Grønlie, T. & Flo, Y. (2009). *Sentraladministrasjonens historie etter 1945: Bind 2. Den nye staten? Tiden etter 1980*. Fagbokforlaget.
- Hagemann, G. (1994). *Kjønn og industrialisering*. Universitetsforlaget.
- Heramb-Aamot, H. (1957). *Confectionsfabriken A/S Superb. Bedriftshistorie 1905–1955*. A/S Superb.
- Kamsvåg, J. L. (1990). *Med nål og tråd gjennom 100 år. Bekledningsarbeiderforbundet 1890–1990*. Fellesforbundet Seksjon bekledning og Tiden Norsk Forlag.
- Lie, M., Berg, A.-J., Kvande, E. & Kvåle, E. (1978). *Lønnet hjemmearbeid*. Institutt for industriell miljøforskning, SINTEF – NTH.
- Nordahl, K. (1991). *Dagbøker: Bind 1. 1950–1955*. Tiden Norsk Forlag.
- Norsk Kundgjørelsestidende*. (1937, 3. april)
- Norsk lovtidende 2den avdeling*. (1918)
- NOU 1973: 39 (1973). *Ervervsmessig hjemmearbeid*. Universitetsforlaget.
- Ousland, G. (1927). *Fagorganisasjonen i Norge. Arbeidernes faglige Landsorganisasjon 1899–1924*. Arbeidernes faglige Landsorganisasjon.
- Ousland, G. (1949). *Fagorganisasjonen i Norge: Bind 1. Fra avmakt til stormakt 1870–1920*. Arbeidernes faglige Landsorganisasjon.
- Rygg, N. (1911). *Hjemmearbeidsutstillingen 10–21 mai 1911 istandbragt av Norsk forening for socialt arbeide beretning ved formanden*. Norsk forening for socialt arbeide.
- Rygg, N., Kjelsberg, B. & Knutzen, E. (1914). *Utkast til Lov om industrielt hjemmearbeide med motiver*. Departementet for Sociale Saker, Handel, Industri og Fiskeri.
- Seip, A.-L. (1984). *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740–1920*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Seip, A.-L. (1994). *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920–75*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Selnes, R. I. (2009). Yrkesval i 1930-åra. *Romsdal sogelag årsskrift*, 73(1), 351–361.
- Søvik, E. (1996). *Konfeksjonens vogge og Norges kleskammer. 130 år med konfeksjon i Isfjorden og Romsdal*. Rauma kommune.
- Thorson, O. (1959). *Folk skaper klær – klær skaper folk. Den norske bekledningsindustri*. Confektionsfabrikanernes Landsforbund.
- van den Heuvel, A. (2019). *Minstelønn – forpliktelser, begrensninger og løsninger*. Gyldendal.
- Voss, F. (1920). Minstelønnslovene i virksomhet. *Sociale Meddelelser*, 329–342, 590–605.
- Wicken, O. (1977). *Konfeksjonsindustrien i Romsdal i 1930-årene* [Hovedoppgave i historie]. Universitetet i Oslo.
- Zachariassen, A. (1967). *Med nål og tråd. Norsk Bekledningsarbeiderforbund gjennom 75 år*. Norsk Bekledningsarbeiderforbund.
- Zachariassen, A. (1980). *Fra håndverk til teko-industri. Bekledningsarbeiderforbundet 90 år*. Norsk Bekledningsarbeiderforbund.